

Recenzja pracy doktorskiej ks. mgr. Marka Kawy pt. *Kościół katolicki w dekanacie nowogardzkim w latach 1946-2016* (Szczecin 2019, maszynopis s. 358), realizowanej pod kierunkiem ks. prof. dr hab. Zdzisława Leca w Instytucie Nauk Teologicznych Uniwersytetu Szczecińskiego

Kościół katolicki, nierozzerwalnie związany z historią narodu polskiego, na przestrzeni minionych wieków przechodził i pokonywał wszelkie triumfy i cierpienia. Jako wspólnota wierzących Kościół nie raz musiał z narodem odradzać się – nierzadko w sposób dosłowny. Przygotowana praca doktorska ukazuje proces powstania z ruin i budowania od podstaw wspólnoty kościelnej, prezentuje mikrohistorię Kościoła lokalnego – wspólnoty wierzących dekanatu nowogardzkiego – w szerszym kontekście powojennych dziejów Kościoła na ziemiach zachodnich i północnych Polski.

Praca jest owocem długotrwałych i żmudnych kwerend, prowadzonych przez Autora. Potwierdza to, między innymi, wykaz bibliograficzny, zawarty na 50 stronach, co świadczy, iż Doktorant zbierając niezbędne materiały zapoznał się ze źródłami, zgromadzonymi w dwóch archiwach diecezjalnych (w Zielonej Górze i Szczecinie), zasobami cywilnymi: Archiwum IPN w szczecinie, Archiwum Państwowego w Szczecinie i tamtejszego uniwersytetu. Ponadto dodać należy własne poszukiwania Autora w sześciu archiwach zakonnych: Księży Chrystusowców w Poznaniu, Sióstr Duszy Chrystusowej w Krakowie, Sióstr Zgromadzenia Misjonarek św. Rodziny w Białymstoku, Sióstr Służebniczek NMP Niepokalanie Poczętej w Warszawie, Sióstr Bernardynek Misjonarek w Otwocku oraz Sióstr Opatrzności Bożej w Nowogardzie. Na uwagę zasługują też badania zasobów archiwów parafialnych wspólnot tworzących dekanat nowogardzki oraz zasobu archiwalnego Dekanatu Nowogard. Całość wykorzystanej w pracy bibliografii Autor podzielił na dwie zasadnicze grupy – źródła rękopiśmiennych i drukowanych oraz na opracowania. Pierwsza z nich dzieli się na źródła: archiwalne i drukowane oraz dekrety, druga na: opracowania, źródła prasowe oraz internetowe.

Ramy czasowe pracy obejmują lata 1946-2016, co uzasadnia zbadanie 70-lecia istnienia dekanatu nowogardzkiego od jego utworzenia w 1946 roku.

Struktura dysertacji została gruntownie przemyślana pod względem układu chronologicznego i narracji wpisanej nie tylko w historię dekanatu, lecz także w szerszy kontekst wydarzeń Ziemi Nowogardzkiej i relacji „granicznych” w dobie gasnącej niezależności Księstwa Pomorskiego, wpływów szwedzkich, pożóg wojennych, czasów

odbudowy i wielkiego „zakrętu” historii, jakim była II wojna światowa. Dzieje regionu, Kościoła lokalnego, później dominacji protestantyzmu i powrotu Ziemi Nowogardzkiej do Polski, opisane zostały w pięciu rozdziałach. Objętość każdego z nich jest zbliżona, średnio po około czterdzieści stron i podzielonych na pięć podrozdziałów.

Pierwszy rozdział (*Kościół katolicki na Ziemi Nowogardzkiej do 1945 r.*) obejmuje historię Kościoła katolickiego na Ziemi Nowogardzkiej do 1945 roku. Autor omawia w nim dzieje regionu od czasów najdawniejszych, początki chrystianizacji w XII wieku i towarzyszące temu procesowi trudności. Przedstawione zostały okoliczności powstania struktury kościelnej w tej części Pomorza Szczecińskiego wraz z sylwetkami biskupów. W osobnym podrozdziale scharakteryzowano wielki religijny zwrot, jaki dokonał się w 1534 roku podczas sejmiku w Trzebiatowie, gdzie zdecydowano o przejściu wiernych na protestantyzm. Wydarzenie to zapoczątkowało dominację protestantyzmu na cztery następne stulecia. Ostatni z podrozdziałów poświęcony jest najnowszemu „zwrotowi” w historii regionu, tzn. odbudowie struktury Kościoła katolickiego na Ziemi Nowogardzkiej po 1945 roku.

Rozdział drugi (*Sytuacja społeczno-polityczna na ziemi nowogardzkiej po II wojnie światowej*) poświęcony został analizie sytuacji społeczno-politycznej Pomorza Szczecińskiego i regionu nowogardzkiego w latach 1945-2016. W podrozdziałach Autor przedstawia międzynarodowy aspekt zmian granic państwowych Polski w 1945 roku w kontekście konferencji poczdamskiej, powolny proces budowy struktur administracyjnych państwa, zmieniające się stosunki narodowościowe na Pomorzu i Ziemi Nowogardzkiej, środowisko gospodarcze, społeczno-kulturalne oraz szkolnictwo funkcjonujące na omawianym obszarze, jako czynniki istotnie wpływających na oblicze i specyfikę regionu.

W rozdziale trzecim (*Prawne i materialne podstawy działalności Kościoła w dekanacie nowogardzkim*) zaprezentowano funkcjonowanie wspólnoty na Pomorzu Zachodnim – okoliczności towarzyszące powstaniu struktury Kościoła katolickiego w 1945 roku, tworzeniu dekanatu nowogardzkiego, rozwojowi sieci parafialnej, kościołów, historii kaplic i innych obiektów kultu religijnego.

Rozdział czwarty (*Działalność duszpasterska w dekanacie nowogardzkim*) stanowi naturalną kontynuację rozdziału poprzedzającego, ukazując dekanat nowogardzki w ujęciu religijnym: posługi kapłanów i zakonników, życia duszpasterskiego i wspólnotowego.

Ostatni rozdział piąty (*Działalność społeczna, charytatywna i oświatowa w dekanacie nowogardzkim*), charakteryzuje szeroko rozumiane przejawy aktywności społecznej,

dobroczynnej i oświatowej i formy samorealizacji nowogardzkiej wspólnoty dekanalnej na wskazanych obszarach.

W zwartym i dobrze przemyślanym zakończeniu pracy Autor w syntetyczny sposób podsumowuje dysertację, przedstawiając siedemnaście wniosków i obserwacji dotyczących badanego zagadnienia w określonym zakresie czasowo-przestrzennym. Istotnym dopełnieniem dysertacji są aneksy, zamieszczone na końcu, a wśród nich wykazy nieruchomości kościelnych, duchowieństwa oraz osób zakonnych, sprawujących posługę w dekanacie nowogardzkim, ponadto wiernych, którzy po 1945 roku rozpoznali powołanie do służby kościelnej. Aneksy, przygotowane w większości w formie tabelarycznej są przejrzyste i czytelne. Na uwagę zasługuje uzupełnienie aneksów o dwanaście map dekanatu, uwzględniających zmiany granic w latach 1946-2007.

Przedstawioną do recenzji dysertację można uznać za pionierską dla badań nad historią dekanatu nowogardzkiego. Wpisuje się ona w popularną współcześnie tendencję studiów mikrohistorii wspólnot religijnych, społecznych, regionalnych, gospodarczych, etc. Badania ks. mgr. Marka Kawy stanowią więc istotne uzupełnienie badań nad historią Kościoła na Pomorzu Zachodnim, szczególnie w okresie powojennym.

Obszerna baza źródłowa potwierdza solidne przygotowanie Doktoranta i jego dojrzały warsztat naukowy. Całość problemu Autor osadza w szerszym kontekście dziejów europejskich relacji polsko-niemieckich na płaszczyźnie religijno-społecznej. Więcej, syntetyzująco buduje związek między procesami zmian społeczno-religijnych, a wydarzeniami historii współczesnej, przemian gospodarczo-społecznych, skutkiem inicjatyw oddolnych oraz narzucanych „zarządzeń odgórnych”. Autor udowodnił w ten sposób umiejętność łączenia faktów, budowania związków przyczynowo skutkowych i uzasadniania wyrażania własnych poglądów naukowych.

Na uwagę zasługuje fakt, iż umiejętnie wykorzystał zgromadzone źródła, prowadząc narrację poprawną polszczyzną, obywając się bez kolokwializmów i zwrotów potocznych. Widać wyraźnie, że w procesie przygotowania dysertacji podjęty został poważny wysiłek redakcyjny. Trudy badawcze Autora oraz jego dążenie do przygotowania pracy możliwie najdoskonalszej, widoczne na kartach dysertacji, ale też nie są wolne od błędów, które łatwo skorygować.

Na początek wymienić należy niektóre niedociągnięcia naukowo-faktograficzne.

Niewątpliwie, uchybieniem jest określenie czasu dyktatury Adolfa Hitlera na lata 1939-1945 (s. 107). Jak wiadomo, Hitler objął urząd kanclerski 30 stycznia 1933 roku, rychło przystępując do niszczenia wszelkiej opozycji demokratycznej i tzw. glajchszaltowania Rzeszy niemieckiej. Proces ten dobiegł końca po niecałym roku, kiedy to można mówić o pełnej dyktaturze hitlerowskiej. W historiografii okres ten obejmuje lata 1933-1945. Niefortunne jest również stwierdzenie, iż w wyniku wyborów samorządowych władzę w radzie miasta Nowogard przejęli „faszyści” (s. 76). O ruchu faszystowskim, a tym samym o faszystach, mówimy głównie w odniesieniu do Włoch, nie zaś rządzonej przez nazistów III Rzeszy. Autor nie do końca popełnia tu błąd merytoryczny, ale w sformułowaniu tym zabrakło precyzji. Warto również zwrócić uwagę na fakt, że nazwy dywizji wojskowych SS (s. 117) zwykło się zapisywać używając cudzysłowu (powinno więc być *10. Dywizja Pancerna „Fruntsberg”*).

Przystępując do omówienia działań prymasa Augusta Hlonda, to znaczy budowy struktury kościelnej na ziemiach zachodnich i północnych Doktorat stwierdza, iż „kard. August Hlond, powracając do kraju [...] przywiózł ze sobą specjalne pełnomocnictwa”. Szkoda, że – choćby w przypisie – nie poświęcono wspomnianym pełnomocnictwom większej uwagi, wszak do dziś zakres owych pełnomocnictw pozostaje przedmiotem sporów historycznych, samemu zaś prymasowi zarzuca się działanie wykraczające poza zakres pełnomocnictw przyznanych mu przez Stolicę Apostolską.

Zwraca także uwagę zbyt „mechaniczne” przeniesienie terminologii propagandy komunistycznej do narracji. Mowa tu o określeniach „obszarnicy” (s. 114) w odniesieniu do programu Krajowej Rady Narodowej oraz „aktyw parafialny” w odniesieniu do wspólnoty lokalnej (s. 267). Użycie wspomnianych określeń nie raziłoby tak bardzo, gdyby wynikało z cytatów lub kontekstowych zaczerpnięć, ale w obu przypadkach terminologia ta nie tworzy naturalnego związku z opisem narracyjnym, a sprawia wrażenie określeń raczej bezrefleksyjnie zastosowanych w tekście głównym dysertacji.

Autor dość obszernie omówił w rozdziałach przemiany społeczno-ekonomiczne regionu, charakteryzując stan religijności w oparciu o statystyki udzielanych sakramentaliów. Jednak wydaje się, że dane te pozostają bez związku z szerszym kontekstem demograficznym Ziemi Nowogardzkiej. Wyraźnie odczuwalny jest brak informacji o profilu demograficznym regionu – przekroju płci i wieku lokalnej społeczności, przemianach w zakresie wykształcenia i posiadanych kwalifikacji zawodowych.

Omawiając kształtowanie się społeczności lokalnej po 1945 roku, przytaczając problem powojennych migracji społecznych i osadnictwa polskiego na Ziemi Nowogardzkiej Doktorant pominął problem pochodzenia regionalnego ludności napływowej. Wielu osadników było repatriantami z Wileńszczyzny i okolic Lwowa, inni wywodzili się z Wielkopolski i Polski centralnej. Temat pochodzenia mieszkańców dekanatu nowogardzkiej wydaje się interesujący w kontekście tożsamości („jestestwa”), wartości, obyczajowości i tradycji regionalnych, jakie nowi mieszkańcy wnieśli ze sobą, tworząc sumę tożsamości mieszkańców i wiernych ziem północno-zachodnich Polski. Wspomnieć też należało o szykanach i represjach wobec Kościoła i wiernych po 1945 roku. Autor nie przytacza konkretnych przykładów, poza przypadkami grzywien, nakładanych głównie na duchowieństwo z tytułu działalności katechetycznej lub niespełnionych przez władze obietnic w związku z przekazaniem nieruchomości na budownictwo sakralne.

Także inne zagadnienia wymagają pewnych uzupełnień. Autor omawia rozwój życia apostołskiego w dekanacie nowogardzkim po 1945 roku, ale nie popiera swego wywodu choćby ogólnikowymi liczbami o potencjale poszczególnych towarzystw i bractw. Charakteryzując działalność dobroczynną podaje wprawdzie częstotliwość dostaw zagranicznych pomocy dobroczynnej w okresie obowiązywania w Polsce stanu wojennego, określając cezury czasowe pomocy dla wiernych dekanatu (do 1985 roku), ale nie konkretyzuje ani odbiorców tej pomocy, ani nie podaje dóbr, które znajdowały się w ramach ofiarowanej pomocy. Informacje te z pewnością stanowiłyby ubogacenie obrazu społecznego, przedstawionego w dysertacji.

W niewielkim stopniu omówiony pozostaje obszar medialnej aktywności Kościoła w dekanacie nowogardzkim szczególnie w obecnym czasie, zdominowanym przez internetowy przekaz informacji oraz obecność instytucji i wspólnot na płaszczyźnie cyfrowej (s. 290-292). Wprawdzie dość obszernie omówione zostało kształtowanie się głównych filarów internetowej aktywności Kościoła katolickiego w Polsce, ale zupełnie pominięto informacje o istnieniu parafii dekanatu nowogardzkiego na platformie internetowej i ewentualnego życia duszpasterskiego dekanatu w świecie cyfrowym.

Przedstawiona w podsumowaniu na stronie 110 ocena istoty komunizmu wydaje się zbyt powierzchowna, na dodatek pada w niej niefortunne konstrukcja zdania o „przedwczesnej kompromitacji” komunistów w kontekście ich stosunku do Kościoła katolickiego. Uwzględniając fakt, że kompromitacja jest wydarzeniem niekorzystnym i negatywnym zawsze i wszędzie, można zadać pytanie, czy może być ona „przedwczesna”? Wskazać też można inne

określenia i fragmenty niezrozumiałe, a nawet niezręczne: na stronie 107 – „W globalnej sytuacji Niemiec znalazło się także Pomorze Zachodnie, a wraz z nią Kościół katolicki” (W jakiej sytuacji? I jaki jest związek tejże „globalnej sytuacji” z Pomorzem i Kościołem?); na stronie 154 – „Odgruzowanie nawarstwień wieków w tej dziedzinie”; na stronie 249 – „Nie chodzi o stworzenie w świecie stworzeń jakichś enklaw...”. Użycie określenia „komunizujące się państwo” (s. 266) w odniesieniu do Polski po 1945 roku może spowodować fałszywy wniosek, że przejście Polski z grona państw demokratycznych do totalitarnych i komunistycznych było działaniem oddolnym, bez mała skutkiem oczekiwań narodu, nie zaś odgórnie narzuconym przez Sowietów reżimem, utrzymywanym dzięki obecności w Polsce Armii Czerwonej. Autor używa też nieprecyzyjnego określenia „prywatna ojczyzna” (s. 266) – niejasnego jak się wydaje pochodzenia pamiątkarskiego? Pewnego przerezagowania wymaga też drugi akapit na stronie 266, w którym Doktorant chciał omówić bliżej niesprecyzowany proces przemian, ale uczynił to w sposób mało niezrozumiały.

Jak już wspomniano – Autor dużo wysiłków włożył we właściwe przygotowanie dysertacji pod względem stylistycznym i redakcyjnym. Wskazuje na to mała liczba błędów powtórzeniowych oraz tzw. „literówek” (s. 141). Doktorant nie ustrzegł się jednak niedociągnięć.

We wstępie pada stwierdzenie, że „Ideologia komunistyczna ówczesnych [powojennych – przyp. L.W.] władz wywarła silny nacisk na wiernych i duchowieństwo” (s. 58). Owe „ówczesne władze” po prostu były komunistyczne, stąd ich komunistyczna ideologia, zaś zastąpienie „nacisku” terminem „wpływ” byłoby trafniejsze pod względem językowym i konstrukcji zdania. Chociaż Autor konsekwentnie stosuje zasadę przytaczania osób, wymieniając w kolejności ich imię i nazwisko, to jednak na stronie 168 zrobił odstępstwo od tej reguły („ks. Jagiełło Bronisław), co może przypominać „detal” sprawozdania urzędowego. Omawiając rozwój życia religijnego i stowarzyszeń apostołskich w dekanacie Doktorat wspominając o istnieniu stowarzyszeń Żywego Różańca z podkreśleniem przytoczył imię i nazwisko założycielki ruchu (dlaczego?).

Ostatnią rzeczą, o której należy wspomnieć, są niedociągnięcia edytorskie. W niektórych przypisach na pierwszych stronach dysertacji, na przykład (nr 3, 4, 6, 7, 8, 9, 10, 25, 52, 61, 62, 63, 66) przypisy przesunięte są w stosunku do wyznaczonego miejsca. To samo dotyczy **wytluszczeń** w druku tekstu głównego oraz przypisów. Być może jest to wada druku egzemplarza dysertacji?

Błędy literackie, redakcyjne i edytorskie nie podważają jednak warsztatu Doktoranta, jego naukowej dociekliwości, umiejętności budowania ciągu przyczynowo skutkowego oraz argumentacji, posługiwania się źródłami i budowania narracji historycznej. Przygotowana praca istotnie wzbogaca współczesną wiedzę na temat dziejów Kościoła katolickiego na Pomorzu Zachodnim w okresie powojennym.

Recenzowane opracowanie w pełni spełnia wymagania stawiane pracom doktorskim określone w *Ustawie o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz stopniach i tytule w zakresie sztuki* (z 14 marca 2003 r., z późniejszymi zmianami), a wymienione przeze mnie uwagi krytyczne nie podważają wartości naukowej dysertacji. Stawiam formalny wniosek do Rady Naukowej Instytutu Nauk Teologicznych Uniwersytetu Szczecińskiego o dopuszczenie ks. Marka Kawy do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

Poznań, dnia 2 kwietnia 2020 roku

Dyrektor Instytutu Studiów Kościelnych
Lubranscianum
Ks. prof. dr hab. Leszek Wilczyński

ks. dr hab. Leszek Wilczyński

dyrektor Instytutu Studiów Kościelnych

Lubranscianum w Poznaniu